

III. HENRIK NÉMET KIRÁLY 1042. ÉVI HADJÁRATA MAGYARORSZÁG ELLEN

A kora Árpád-kori magyar történelem sorsfordító eseményei közé tartoztak azok a magyar–német háborúk, melyek 1030 és 1074 között végigkísérték a fiatal Magyar Királyság történetét. Az államalapítás körülményeit meghatározó szoros magyar–német kapcsolatok azután romlottak meg, hogy 1024-ben elhunyt Szent István király sógora, II. (Szent) Henrik, s a német trónt elfoglaló II. Konrád – szakítva a Szász-dinasztia hagyományával – határozottan német jellegű birodalmi politikában gondolkodott. Ennek során a keresztény Európához nemrégiben csatlakozó, még javában formálódó közép-európai államok alávetésére törekedett. A Magyar Királyság Szent István halála után súlyos belpolitikai válságba süllyedt, ugyanakkor a Német Birodalom hosszú távon nem tudta megtörni szuverenitását, sem visszavetni belső rendjének megszilárdulását, s végül a 11. század utolsó harmadára jelentősen megerősödött, középhatalommá emelkedett.¹ Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy e többévtizedes eseménysorozat egy fejezetét, az 1042 őszi zajlott események menetét és körülményeit a források adta lehetőségekhez mérten részleteiben is feltárja.

A források áttekintése

Szent István halála után a magyar trónt Orseolo Péter foglalta el, aki azonban erőltetett, minden kompromisszumot nélkülöző reformelképzeléseivel kivívta az egyházi és világi vezető rétegek ellenszenvét, s az 1041-ben kirobbant palotaforradalom után menekülni kényszerült. Míg a magyar politikai elit a szent király sógorát, Aba Sámuel palotaispánt emelte trónra, addig III. Henrik német király védelmébe vette Pétert.² Aba tudta, hogy trónját csatamezőn kell megvédenie, mivel Péter a német uralkodó támogatását élvezte, és így ő rendelkezik nagyhatalmi elismertséggel. 1042 tavaszán Aba feldúlta Bajorország határmenti területeit, amiért Henrik ősszel megtorló hadjáratot indított.³

A középkori német évkönyvek és krónikák zöme – egymás leírását átvéve – szinte szóról szóra megegyezően emlékezik meg a német uralkodó 1042. évi őszi hadjáratáról: „Henrik király megtámadta Pannóniát, két igen népes várat elpusztított, sokakat

¹ A korabeli német–magyar viszonyra lásd *Boshof* 1988. passim.; *Varga* 2003. 92–129. o.; *Thoroczkay* 2020. 20–26. o. A 11. századi magyar–német háborúk átfogó hadtörténeti áttekintésére lásd *Bánlaky* 1942. III. k. 19–31., 37–60., 64–134. o.; *Borosy* 1985. 34–37. o.; *Kristó* 1986. 57–66. o.; *Szabó* 1994. passim.; *Veszprémy* 2017. 98–112. o.

² AA 24–26. o. vö. SRH Vol. I. 324–326. o.

³ AA 29–31. o. vö. SRH Vol. I. 326–327. o.

behódolás révén alávetett. Mivel azonban Péter királyt, kit magával vitt, az országla-
kosok visszafogadni nem akarták, mást állított vezérükké, kit ők kértek, és kit kivo-
nulása után Aba visszaűzött Csehországba.⁴ Ahhoz, hogy a hadjárat részleteire fény
derüljön, mérlegre kell tenni azokat a forrásokat, amelyek e sommás összefoglaláshoz,
még ha csak egy-egy ponton is, de hozzátoldanak valamit.

Reichenau-i Hermann világkrónikája szerint „Henrik király ősszel Pannóniára tá-
madt, Hainburgot (*Heimenburg*) és Pozsonyt (*Brezesburg*) felprédálta, a Duna északi
részét, mivel a délit folyók és mocsarak védték, egészen a Garam folyóig (*ad Grana
flumen*) elpusztította és meghódította, így a menekülő magyarokhoz képest kétszer
nagyobb hadtest az összecsapások során nagy mérszárhlást vitt véghez. Miután e ré-
szek magyarjait alávetette, mivel azok Pétert visszafogadni nem akarták, egy má-
sikát közülük, ki a csehknél volt száműzetésben, vezérükké állított, kit azonban
Aba, a király távozása után nyomban visszaűzött Csehországba, mivel az ellenállni
nem tudott.”⁵ Hangsúlyozni kell, hogy Hermann az eseményekkel egy időben élt,
így elbeszélésére – még ha elfogult is – más forrásokkal ellentétben, nem nyomja rá
bélyegét az utókor által a történeti eseményekre és azok alakítóira kirótt értékítélet.
Mindebből kifolyólag, bár nem a legbőbeszédűbb kútfő, információi elsődleges jelen-
tőséggel bírnak.

Az *Altaichi Évkönyvek* szerint a német seregek „átkeltek a Duna északi oldalán
a cseh herceg tanácsára, aki maga is jelen volt oly haddal, mely királyhoz méltó. A la-
kosok pedig követeket küldve megüzenték neki [Henriknek], hogy bármit is parancsol
a király, végrehajtják, csupán Pétert nem fogadják vissza királyuknak, mit azonban
leginkább akart, és ezért hozta őt magával. [...] A király kilenc ottani várat vetett
alá, melyeket Bretiszláv tanácsára és a lakosok beleegyezésével István király roko-
nának, ki ama herceggel érkezett, adott át; e várak közül azonban kettőt, a bajor ör-
grófság közelében, várórségünk megérkezése előtt tűzvész emésztt el.”⁶ Az *Altaichi*

⁴ „Heinricus rex Pannoniam ingressus, duas populosissimas civitates evertit, plures deditione subiecit. Sed cum Petrum regem, quem secum ducebat, provinciales recipere nollent, alium quem petebant ducem eis constituit; quem Ovo post discessum eius in Boemiam reppulit.” CFH Tom. I. 141. o. (*Annales Hildesheimenses*); Uo. Tom. I. 222. o. (*Annalista Saxo*); Uo. Tom. II. 869. o. (*Ekkehardi chronicon universale*). Lényegtelen eltérésekkel ugyanezt hozzák: Uo. Tom. I. 149. o. (*Annales Magdeburgenses*); Uo. Tom. I. 171. o. (*Annales Palidenses*); Uo. Tom. I. 685. o. (*Chronicon Suevium Universale*).

⁵ „Heinricus quoque rex autumnio Pannonias petens, Heimenburg et Brezesburg evertit, septemtrionem Danubii partem, quia flumina australem et paludines munierant, usque ad Grana flumen vastavit seu in dedicionem accepit; et pars exercitus bis numero Ungariis incursantibus congregiendiens, strages magnas effecit. Et subactis partium illarum Ungariis, cum Petrum recipere nollent, quendam alium ex illis, apud Boemanos item exulantem, ducem eis constituit; quem tamen Ovo statim post discessum regis resistere non valentem in Boemiam repulit.” HAC 124. o. Hermannra bővebben lásd *LexMa Bd. IV. 2167–2168. o.*

⁶ „Pertransierunt etenim terram ex aquilonali partem Danubii fluminis suasu et consilio Boemici ducis, qui tum inibi una affuerat cum copia, quae regem decuerat. Incolae autem missa legatione promiserunt se, quicquid rex praeciperet, velle perficere, nisi tantum Petrum regem suum recipere, quod tamen rex summopere voluerat et propter quod eum secum adduxerat. [...] Novem ibi

Évkönyvek jelentőségét felbecsülhetetlenné teszi, hogy anyagát már a legkorábbi magyar gesztáírók is felhasználták. Magyar vonatkozású információit – mivel tudomása van Imre herceg szentté avatásáról – nagy valószínűséggel 1083 után jegyezték le.⁷ A kortárs Hermann leírásához képest jelentős többlet, hogy kilenc meghódított várat említ. Hallatlanul fontos információt szolgáltat, amikor külön hangsúlyozza: Henrik egy Árpád-házi férfiút, István király *fratrue*lisét helyezte a meghódított terület élére, aki ráadásul Bretiszláv cseh herceg kíséretében tartózkodott.

Első ránézésre némileg árnyalja a képet az 1070-es évek végén alkotó Hersfeldi Lampert. A szerzetes történetíró az *Évkönyvek (Annales)* néven ismert világkrónikájában úgy fogalmaz, hogy „a király, mikor első hadjáratát vezette Magyarországra, az említett Abát megfutamította, egészen a Rába folyóig (*ad fluvium Raban*) vonult, három igen nagy várat elfoglalt, s elfogadván az országlakosok esküdözését, békében hazatért”.⁸ Lampert elbeszélésének legérdekesebb momentuma, hogy több forrástól eltérően a Dunától délre vonultatja fel a német hadakat. Ezzel kapcsolatban ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a Rába említése nem minősíthető-e egyszerű tévedésnek? A *Ottobeureni Évkönyvek* csupán egy mondatban említik a hadjáratot, ugyanakkor a német sereget a *Dravus* folyóig vezetik.⁹ Mivel a középkori forrásokban e néven olykor előforduló Dráva nyilvánvaló módon nem vehető számításba, a legvalószínűbb magyarázat az, hogy a *Danubius* vagy a *Granus* víznév eltorzult alakjával állunk szemben.¹⁰ A Lampertnél olvasható *Raban* névalakba ugyanakkor erőltetett volna hasonló torzulást belemagyarázni. Az eseményekkel egy időben alkotó Hermann említést tesz a Dunától délre húzódó mocsarokról, ami kapcsán érdemes figyelembe venni, hogy az 1030. évi német támadás lendülete is azért tört meg, mert a támadó hadak nehezen tudtak átkelni a Rába mocsárvidékén.¹¹ Mindez bizonyosan élénken élt a német fél emlékezetében, egyúttal logikus magyarázatot ad arra, hogy miért északi irányból vonultak fel. Mindennek fényében úgy vélem, hogy Lampertnek a Rábára vonatkozó adatát földrajzi tájékozatlanságból fakadó tévedésnek kell minősíteni, még akkor is, ha nagy valószínűséggel maga is megfordult Magyarországon.¹²

civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratezlavi et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eodem duce advenerat, dedit; duae tamen earundem urbium, Baioaricae marchae proximae, ante adventum nostratum urbanorum ignibus sunt absumptae.” AA 31–32. o.

⁷ Az Imre hercegre vonatkozó adatot lásd AA 19. o. Az *Altaichi Évkönyvek* és a magyar krónikák hagyomány kapcsolatára legújabban lásd *Csákó* 2021. passim.

⁸ „Rex prima expeditione in Ungariam facta predictum Oban fugavit, usque ad fluvium Raban pervenit, tres urbes maximas cepit, acceptoque a provincialibus iureiurando in pace remeavit.” LHa 58. o.

⁹ „Rex Ungariam intrat usque ad Dravum fluvium.” CFH Tom. I. 169. o.

¹⁰ *Ortvay* 1882. I. k. 260–261. o. Lásd még *Kiss* 1988. I. k. 389–390. o.

¹¹ Az 1030. évi német hadjáratra bővebben lásd *Györffy* 2013. 311. o.; *Kristó* 1986. 57–58. o.; *Szabó* 1994. 3–5. o.

¹² Lampert 1058–1059 folyamán zárándokolt a Szentföldre, útja során Magyarországot is érinthette. Lásd *Hóman* 1925a. 79., 127. o.

A 11–12. század fordulóján alkotó Prágai Kozma azt írja 1030. évi bejegyzésében, hogy „ez évben Bretisláv herceg nagy vérontással sújtotta a magyarokat és országukat egészen Esztergom váráig (*ad urbem Strigoniam*) feldúlta”. Bretisláv viszont csak 1034-ben foglalta el a cseh trónt, s az 1042., 1044. és 1051. évi hadjáratok során vezetett sereget Magyarországra a német uralkodó vazallusaként. Amint arra Gombos F. Albin rámutatott, a cseh krónikás bizonyosan későbbi hadieseményeket rendelt helytelenül egy korábbi dátumhoz. Az 1044. évi hadjárat fő hadműveletei a Dunántúlon zajlottak, és Henrik a ménfői győzelem után Fehérvárra vonult. 1051-ben a császári főereg a magyar székváros sikertelen ostromát követően megsemmisítő vereséget szenvedett a Vértes térségében, így a Dunától északra betörő cseh segédhadak is kénytelenek voltak visszavonulni. Mindennek fényében a cseh herceg Esztergomig tartó előrenyomulására kizárólag 1042-ben kerülhetett sor.¹³

A legbövebb leírás a 16. században alkotó Johannes Aventinus tollából ismeretes. A humanista történetíró szerint Henrik, „miután Bajorországban összevonta seregeit, Magyarország ellen vonult. Augusztus idusának ötödén Niederaltaichnál (*apud Aldaechios Inferiores*) tartózkodott. A csehek hercegének, Bretislávnak tanácsára szárazföldi és vízi hadsereggel támadta meg Észak-Magyarországot, mivel a Duna azon keresztül folyik, s mert a déli partot mocsarak, erdők és patakok vették körül, és Aba a környező falvakat felgyújtva a lakosokat Győrön túlra (*trans Arrabonem*) telepítette. Megszállta Hainburgot (*Hunnoburgium*), s a polgárok reményüket veszítve, lángba borítva az épületeket, éjszaka elmenekültek. Miután a császár lerombolta és a földdel tette egyenlővé a falakat, Bresztisláv várához (*Vratizolaoburgium*) vezette a tábornot, melyet római nyelven Pozsonynak (*Pisonium*) neveznek, a várat megostromolta, s a városlakók megadták magukat. Követek révén hasonlóképp cselekedett az ország-rész többi lakosa is, egészen a Garam folyóig (*ad Granum flumen*) kilenc vár hódolt meg a császárnak. Aba kétszer ütközött meg a Garam folyásánál a mieinkkel és kétszer maradt alul, átúzva a folyón, hatalmas károkat szenvedve, míg a mieink közül csupán egy esett el. A császár Pétert, akit magával hozott, fegyverrel akarta a provincia élére helyezni. Az országlakosok makacsul ellene szegültek, s vakmerően azt állították, hogy sokkal inkább akarnának meghalni, mintsem eltűnjék feljebbvalójukként. Így hát

¹³ „Anno dominice incarnationis MXXX. Hoc anno dux Bracizlaus magna cede prostravit Ungaros et terram eorum usque ad urbem Strigoniam devastavit.” CPCb 140. o. Kritikáját lásd Gombos 1938. 121–124. o. A régebbi szakirodalom elfogadta a Kozma által közölt dátumot, és a támadást István király és Konrád császár háborújához kötötte. Lásd Pauler 1899. I. k. 70–72. o. és Marczali 1895. 297–301. o. A cseh és szlovák kutatás napjainkig elfogadja az események 1030. évi datálását, és hangsúlyozzák, hogy Bretisláv Morvaország hercegként vonult hadba Konrád mellett, így oldva fel a kronológiai ellentmondást. Lásd Lysý 2004. 455–458. o. és Steinhübel 2020. 417–418. o. Ezen elméletekkel szemben ugyanakkor Gombos nyomán hangsúlyozni kell, hogy a kortárs német források egyike sem említ cseh segédhadakat Konrád hadjáratával kapcsolatban, noha III. Henrik támadásai során végig hangsúlyozzák Bretisláv részvételét. Barbara Krzemińska 1031-re datálja Bretisláv felvidéki betörését, amely szerinte önálló hadi vállalkozás volt. Krzemińska 1999. 145–152. o.

a vidéket Szent István fivérének fiára bízták, aki a háború kezdetén a csehekhez szökött, s a bajorok és csehek igen nagy őrségével, mintegy kétezer emberrel erősítették meg.¹⁴ Aventinus szavahihetősége vita tárgyát képezi, és bár feltehető, hogy ismert egy olyan, a korai Árpád-kor történetét tárgyaló írott hagyományt, mely nem maradt korunkra, nehéz megállapítani, hogy egyedülálló információi közül melyek alapulnak elveszett forrásokon, illetve melyek a humanista történetíró jellegzetesen szárnyaló fantáziáján. Az 1042. évi hadiesemények kapcsán a bajor évkönyvíró említi egyedül, hogy a német hadak Altaichnál gyülekeztek, hogy Aba védelmi intézkedéseket tett a Dunától délre fekvő területeken, valamint, hogy a magyar uralkodó kétszer is csatát vállalt volna a Garamnál. Művét erős bajor öntudat hatja át, ezért a német támadás mindent elsöprő erejét írói túlzásnak kell minősíteni.¹⁵

A hadjárat menete

A hadjárat időbeli kereteinek meghatározásához a napi dátumot és a keltezés helyét feltüntetető német királyi oklevelek biztos támpontot nyújtanak. Aventinus azon adata, amely szerint Henrik augusztus idusának ötödén (augusztus 9.) Niederaltaichnál időzött volna, nem helytálló, mivel a német uralkodó augusztus 8-án még Frankfurtban, Kaufungenben tartózkodott. Ezt követően augusztus 15-én Bambergben, augusztus 29-én pedig Regensburgban adott ki oklevelet. Minden bizonnyal ide, Bajorország székhelyére gyűjtötte össze hadait a nyár végére, és innen kezdték meg a felvonulást a Duna jobb partvonalán haladva. Aventinus azon adata, miszerint a császár Niederaltaichnál táborozott, azért sem tűnik valószínűnek, mivel a település a Duna bal partján fekszik, Hainburg vára azonban, melyet a források szerint elsőként vettek ostrom alá, a folyó későbbi szakaszán, a jobb parton magaslott.¹⁶

¹⁴ „Interim contractis copiis in Boiariam adversus Ungros transsitum facit, 5. idus Augusti apud Aldaechios inferiores fuit, consilio Vratizolai reguli Boiemorum (quod australe latus paludibus, sylvis, amnibus septum erat; incolae omnes Ovo vicis incensis trans Arrhabonem transtulerat) aquilonarem Ungariam (nam eam Danubius interfluit) terrestri navalique exercitu adgreditur, Hunnburgium obsidet, cives desperata salute, iniecta aedificiis flamma, noctu aufugiunt, caesar moenibus dirutis ac solo aequatis Vratizolaoburgio, quod romana lingua Pisonium vocatur, castra admovet, urbem oppugnat; oppidani deditionem faciunt, idem ceteri omnes eius tractus incolae usque ad Granum flumen missa legatione factitant, novem oppida se caesari permisere. Ovo bis ad Granum amnem cum nostris congressus, bis superatus, trans flumen est repulsus, maxima clade adfectus; unus nostratum dumtaxat periit. Caesar Petrum, quem adduxerat, provinciae armis partae imponere voluit, provinciales pertinacissime refragantur; mori se malle quam huncce rectorem pati confidentissime adseverant, filio igitur fratris divi Stephani, qui initio belli ad Boiemos aufugerat, ea regio, consensu incolarum committitur; praesidio Boiorum Boiemorumque valido, nempe duobus millibus hominum munitur.” ADB Bd. II. 48–49. o.

¹⁵ Aventinus személyére és munkájára bővebben lásd *Kis* 2018. passim.

¹⁶ Az okleveleket lásd DD H III. 120–124. o.; a Duna vonalát délen követő főút ausztriai szakaszára és a kapcsolódó mellékutakra bővebben lásd *Csendes* 1969. 226–233. o.

Más megítélés alá esik Aventinus azon információja, amely szerint Aba király védelmi intézkedéseket foganatosított a Duna és a Rába által közrefogott területen, hogy így próbálja megakadályozni az ellenség felvonulását Győr irányába. Noha nem kizárt, hogy Aventinus e manővert más hadieseményektől kölcsönözze elbeszélése színesítése végett, érdemes figyelembe venni, hogy Aba a szent király bizalmi körének tagjaként és udvarának első embereként jól emlékezhetett arra, amikor István 1030-ban a felperzselt föld taktikáját alkalmazta Konrád hadai ellen.¹⁷ Nem elképzelhetetlen tehát, hogy egy évtizeddel később maga is tett hasonló védelmi intézkedéseket. A magyar uralkodó mindenesetre jelentős stratégiai hibát vétett azzal, hogy a folyamtól északra húzódó területeket nem készítette fel a támadásra, mivel arra – az 1042 tavaszán vezetett zsákmányoló hadjárat után – mindenképp számítani lehetett.

Az *Altaichi Évkönyvek* kilenc várról írnak, melyek közül az a kettő, amelyet a német kútfők zöme név nélkül említ, Hermann nyomán biztonsággal azonosítható Hainburggal és Pozsonnyal. E két erődítmény kapcsán megjegyzik, hogy még azelőtt leégtek, hogy a német sereg megérkezett volna. Mindezt Aventinus hihetően azzal magyarázza, hogy azokat a magyar védők gyújtották fel. Mindemögött – amint arra már Marczali Henrik rámutatott – az a szándék húzódnak meg, hogy lassítsák a támadó hadak felvonulását, s így időt nyerve lehetővé tegyék a védelem hatékonyabb megszervezését.¹⁸ A két vár mindössze 12 km-re épült egymástól a Duna déli, illetve északi partszakaszán, így magától értetődő módon a támadók itt kelhettek át a folyamon. A források nem részletezik azt, hogy a cseh segédhadak hol és mikor csatlakoztak a német főszereghez, ugyanakkor elképzelhetőnek tartom, hogy észak felől törtek be magyar területre, majd a Morva bal partján vonultak déli irányba, és míg a németek Hainburgot, addig a csehek Pozsonyt vették ostrom alá. Ebben az esetben ugyanis a két szomszédos erőd nem tudott egymás segítségére csapatokat vezényelni, s a pozsonyi védőknek nem lehetett kapacitásuk arra, hogy Hainburg elestét látva megerősítsék a folyó bal partszakaszát. A kettős támadással és a két határvár egyidejű bevételével ily módon biztosítani lehetett a Duna ezen szakaszát, ami az átkelés szempontjából elsődleges fontossággal bírt.

A kortárs német források nem értenek egyet az elfoglalt várak számát illetően. Hermann és a későbbi források csupán két várat említenek, Lampert azonban háromról, az *Altaichi Évkönyvek* pedig már kilencről tudnak. Az ellentmondás csupán látszólagos, és egyértelműen azzal magyarázható, hogy a megszállt erősségek eltérő szerepet tölthettek be a korai magyar várrendszerben, s míg például Pozsony határmenti fekvésén túl regionális központ is volt, addig más erődítmények csupán lokális jelentőségű, közigazgatási funkcióval nem rendelkező mentsvárak lehettek. Erre utalnak

¹⁷ Az *Altaichi Évkönyvek* említik, hogy Konrád seregét az éhínség veszélye fenyegette (*exercitus fame periclitabatur*): AA 18. o., ami arra utal, hogy István valóban gondoskodott arról, hogy az ellenség ne tudja felhasználni a felvonulási terület erőforrásait. Lásd Györffy 2013. 311–312. o.

¹⁸ Marczali 1896. 17. o.

azok a minőségjelzők is, amelyekkel a források a megszállt várakat jellemzik. A kút-fők zöme ugyanis „két igen népes várat” (*duas populissimas civitates*) említi, Lampert pedig azt írja, hogy Henrik „három igen nagy várat” (*tres urbes maximas*) hódította meg. A Hermann által említett Hainburg és Pozsony mellett bizonyosan számolhatunk Nyitrával, amely már Szent István korában a régió fontos központja volt, és ahol István unokatestvérét, a megnyomorított Vazul herceget őriztette.¹⁹ Kelet felé ugyanakkor jelentősebb kora Árpád-kori erődítményt ezen a vidéken nem találunk. Mivel Barsvár már a Garam bal partján épült, annak megszállásával csupán akkor számolhatnánk, ha a német hadak átkeltek volna a folyón, ezt a feltételezést azonban – melyet például a korszakot szinte legjobban ismerő Györffy György is képviselt – maguk a források cáfolják.²⁰

A további hat vár azonosítására csupán a későbbi korok viszonyai alapján következtethetünk. Az 1042. őszi hadműveletekben érintett terület a korai Árpád-korban Nyitra fennhatósága alá tartozott, mely a Vág és a Nyitra folyók kisalföldi szakaszát északi irányban egészen a lakatlan hegyvidékig felügyelte.²¹ A 11–13. századi források a Vág vonalán több várat is említenek, amelyek feladata a folyami átkelők felügyelete volt. A legdélebben emelt Sempte várat az 1074. évi beháború kapcsán már említi a magyar írott hagyomány, a legészakabbra fekvő Trencsén pedig Kálmán király 1111. évi oklevelében tűnik fel először, melyben az uralkodó megerősítette a zobori apátság jogait a Vág mentén, köztük a Nyitránál és Trencsénél szedett vámok harmadrészére. A zobori apátság 1113. évi birtokösszeírása említi a Semptétől északra emelt Galgóc várnagyának tisztségét. Ugyan e birtoklajstromban már szerepel a Sempte és Galgóc között félúton fekvő Szolgygyőr település, várára ugyanakkor csak II. András király 1217. évi oklevele utal elsőként, a szolgygyőri várnépek (*civiles*) említésével. A Vág Galgóc és Trencsén közötti szakaszán emelt Árkibánya és Bolondóc váraira ugyancsak a 13. század elejéről, 1226-ból és 1208-ból származnak legkorábbi adataink.²² Korai keletkezésük okán Semptével, Galgóccal és Trencsénnel bizonyosan számolhatunk az 1042-es hadiesemények idején. Szolgygyőr, Árkibánya és Bolondóc esetében

¹⁹ SRH Vol. I. 320–323. o. Nyitrára bővebben lásd *Bóna* 1998. 35–37. o.; Györffy 1998. IV. k. 429–440. o. A Magyar Királyság korai várendszerére átfogóan lásd *Bóna* 1998. 12–64. o. és *Mordovin* 2016. passim.

²⁰ Györffy 1984. 839–840. o. Györffy véleménye szerint Henrik a hadjárat során a nyitrai dukátust foglalta el, így álláspontja nem függetleníthető a dinasztikus országfelosztások eredetéről és intézményi funkcióiról vallott koncepciójától, melynek ismertetésére ugyanakkor jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség. Az elméletre bővebben lásd Györffy 1959. 36–44. o. Ugyancsak ellentmond a forrásoknak Ján Steinhübel érezhetően tendenciózus koncepciója, amely szerint a német és cseh hadak a magyar honfoglalás előtt létezett nyitrai morva fejedelemség területét szállták volna meg, mintegy újraélesztve azt. Steinhübel téved továbbá, amikor a várak azonosítása során kizárólag a várispánságok központjaira van tekintettel, így több, a Garamtól keletre, akár jelentős távolságra fekvő várat foglaltat el a támadókkal. *Steinhübel* 2020. 425–428. o.

²¹ Bővebben lásd Györffy 1998. IV. k. 331. o. (Térkép).

²² 1074: SRH Vol. I. 398–399. o.; 1111: DHA Vol. I. 382–383. o.; 1113: Uo. Vol. I. 393. o.; 1208: CDES Vol. I. 116. o.; 1217: HO V. k. 8. o.; 1226: CDES Tom. I. 232. o.

késői említésük óvatosságra int, ugyanakkor – mivel ezeken a helyeken fontos átkelési pontok voltak – valószínűsíthető, hogy ha nem is magukat a 13. század elejétől feltűnő várakat, de legalább előzményeiket, vagy az ezen átkelők felügyeletét korábban ellátó, ehelyütt létesített kisebb erődítményeket foglalhatták el a német és cseh hadak.²³

Mivel a források szerint Aba nem gondoskodott a Dunától északra húzódó területek védelméről, egyértelműnek látszik, hogy Hainburg és Pozsony eleste után a magyar fél kénytelen volt visszavonulni, hogy megszervezze az ellenállást és a belső területek védelmét. Mindez jelentősen megkönnyítette a német hadak előnyomulását, így elképzelhető, hogy Nyitrát és a Vág vonalán sorakozó kisebb várakat harc nélkül adták fel, hogy az anyagi és emberi erőforrásokat a Vág és a Garam torkolatvidékének biztosítására fordíthassák. Minderre azért volt szükség, mert a fertői és mosoni mocsarakat, valamint az Aventinus szerint védelmi intézkedésekkel biztosított győri részeket hátrahagyva, a Felvidékről érkező folyók torkolatainál alkalom kínálkozhatott volna a Dunán történő újabb átkelésre, így a támadók akadálytalanul vonulhattak volna a királyi központok irányába. E hadiutak korabeli jelentőségét bizonyítja, hogy amikor 1046 nyarán a Zsitva vidékén időző Péter tudomást szerzett az uralma ellen kítő, számára immár végzetes lázadásról, kíséretével ugyanezen utakon sietett Fehérvár irányába.²⁴

1042 őszén Esztergom volt a legnagyobb veszélyben, mivel a Garam torkolatának előterében kialakított dunai átkelő közvetlen megközelítést biztosított az érseki és királyi székhely irányába. Kozma leírása Bretiszláv támadásáról felveti annak lehetőségét, hogy a támadók a folyó felől megindulva megkísérelhették bevenni Esztergomot, és elképzelhetőnek tartom, hogy az Aventinus által említett két Garam menti csata valójában a vár ostromának emlékét tarthatta fenn. A bajor humanista elbeszélése – amely szerint Aba a Garamon túlra menekült – azért valószínűtlen, mert amennyiben a magyar sereg a Garam bal partjára szorult volna, úgy a támadók akadálytalanul kelhettek volna át a Dunán az egyik legfőbb királyi székhely közvetlen szomszédságában.²⁵ Hangsúlyozandó tehát, hogy a magyar fél számára ebben a helyzetben nem a Garam vonalának védelme volt az elsődleges cél, amint az a források előadásából első olvasatra tűnhet – és ami Aventinust is megtéveszthette –, hanem az, hogy megakadályozza a német és cseh hadak újbóli átkelését a Dunán. A források közül ugyancsak Aventinus tett említést hadihajókról, amikor azt írta, hogy Henrik szárazföldi sereggel és hajóhaddal (*terrestri navaliqve exercitu*) egyaránt támadott. Noha nem kizárt, hogy a bajor humanista csupán toposzjelleggel

²³ Más megközelítésből ugyancsak ezen várak elfoglalását feltételezte Pauler Gyula. *Pauler* 1899. I. k. 417–418. o. 169. jegyz. Az északnyugati országrész további fontos határvárai voltak Sopron, Moson és Kaptuvár, mivel azonban a Duna vonalától délre épültek, kívül estek a német és cseh hadak felvonulási területén. Lásd *Bóna* 1998. 34–37. o. és *Györffy* 1998. IV. k. 139. o. (Térkép).

²⁴ SRH Vol. I. 339. o.

²⁵ Megjegyzendő, Esztergom német *Gran* elnevezése a Garam víznévre, illetve a Garam torkolatnál működő révre utal. Lásd *Györffy* 1998. II. k. 245. o. és *Kiss* 1988. I. k. 434. o.

alkalmazta a szófordulatot, bizonyos, hogy valóban kísérték hajók a szárazföldön haladó csapatokat, hiszen azok fontos szerepet játszhattak az utánpótlás biztosításában, és nélkülözhetetlenek voltak az átkelések lebonyolításában: először a Hainburg és Pozsony közötti szakaszon, majd a Magyar Királyság központi területein. E hajók ugyancsak alkalmat teremthettek Esztergom esetleges ostromához, amely azonban nem hozott sikert a támadóknak.

A korabeli források szerint a német király seregei nem közelítették meg a Dunától délre mélyebben fekvő főbb királyi székhelyeket, sem Fehérvárt, sem Veszprémet. Mindennek fényében kijelenthető, hogy a német támadás 1042 őszén akkor feneklett meg, amikor Henrik hadai – noha északról sikeresen megkerülték a Rába-vidék mocsarait – később nem tudtak visszatérni a Duna déli oldalára, vélhetően azért, mert Aba a nyugat-felvidéki határvárok feladásával kellő erőt tudott a Vág- és a Garam-torkolat, valamint az azok környékét felölelő Duna-vonal védelmére összpontosítani.

Henriknek így meg kellett elégednie a Nyugat-Felvidék megszállásával, ahol azonban kénytelen volt tudomásul venni, hogy a magyar lakosság – noha együttműködő magatartást tanúsít – nem hajlandó elfogadni Pétert helytartóként, mivel uralkodása idején, amint azt a *Sankt Galleni Évkönyvek* vonatkozó bejegyzése hozza, „mindenben esküszegő volt”.²⁶ A patthelyzetet végül úgy sikerült feloldani, hogy a német uralkodó Bretisláv tanácsára egy, a cseh herceg kíséretében tartózkodó Árpád-házi herceget állított a terület élére, akit a magyar lakosság a dinasztikus vérségi jog alapján elfogadott urául.²⁷

A hadjárat Henrik itineráriuma alapján október második felében érhetett véget. A német uralkodó ugyanis november 8-án már az Elba mentén fekvő Nymburkban (*Nivvenbvrch*) adott ki oklevelet, ami arra utal, hogy Bretisláv társaságában Csehország felé hagyta el a Magyar Királyságot, és november 10-e körül érkezhettek meg Prágába.²⁸ Aventinus szerint Henrik 2000 fegyverest bocsátott az Árpád-házi herceg rendelkezésére, akit azonban a források szerint Aba azon nyomban kiűzött, ahogy a német uralkodó elhagyta Magyarország területét. A 11. századi magyar haderő

²⁶ „Nam idem Petrus, quamdiu regnavit, in multis praevaricator extitit.” CFH Vol. I. 200. o.

²⁷ A dinasztiaiak szakralitására és annak a trónörökléssel kapcsolatos összefüggéseire bővebben lásd *Font* 2005. 133–193. o.

²⁸ DD H III. 124–125. o. A dátumformulában olvasható helynév azonosítása nem áll vitán felül, ugyanakkor a kutatás éppen azért hajlik a csehországi település felé, mert Henrik a soron következő oklevelét egy hónappal később, december 13-án a tübingiai Nordhausenben adta ki (Uo. 125–126. o.), ami alapján feltehető, hogy az uralkodó a magyar hadjáratáról nem Bajorországba tért vissza, hanem Csehországon keresztül északnyugat felé vette útját. Minderre bővebben lásd a jelzett szövegkiadás kommentárját, Nymburk várára és a településre pedig *Profous* 1957. Part. III. 240. o. Eltérő vélemény szerint Henrik a Duna déli völgyében futó úton tért haza a hadjárat végeztével, így a november 8-án kiadott oklevél keltezési helye Klosterneuburggal volna megfeleltethető. *Csendes* 1969. 118. o.

létszámát a kutatás nagyvonalakban 15–20 000 főre teszi, jelen esetben azonban több körülményre is érdemes figyelemmel lenni.²⁹

Amint arra Makk Ferenc felhívta a figyelmet, Aba király annak érdekében, hogy sikerrel vívhassa meg folyamatos háborúit a Német Birodalommal, maximalizálni igyekezett haderejét, ezért belpolitikáját az a törekvés határozta meg, hogy a lehető legnagyobb mértékben hadra foghassa a társadalom legszélesebb rétegét kitevő közrendűeket, akiket a magyar krónikáshagyomány nyílt ellenszenvvel parasztnak (*rustici*) és nemteleneknek (*ignobiles*) titulál. Noha e réteg tagjai személyükben szabadok voltak, a nemzeti társadalmi rend felbomlása során a lesüllyedés veszélye fenyegette őket. Lényegében vagyontalanok voltak, mindössze lóval és fegyverrel rendelkeztek, megélhetésüket a hadizsákmányból kapott részesedés és az azt kiegészítő prédálás biztosította.³⁰ Kérdéses azonban, hogy Aba mennyire tudta kivitelezni e törekvését a folyamatos bel- és külpolitikai feszültségek közepette. A német és cseh hadak gyors és erőteljes betörése láthatóan arra kényszerítette az uralkodót, hogy újra rendezze sorait, továbbá számolnia kellett a német megszállás alá került területekről elmaradó emberi és anyagi erőforrások hiányával. Mindezt tetézte az a veszély, hogy a kormányzásával elégedetlen, esetleg Péterhez húzó főemberek szabotálják a királyi sereg hadműveleteit, így jelentős erőket ragadnak ki irányítása alól. Hogy mindez jogos félelem volt, a magyar krónika elbeszélésén túl – mely szerint a király Marosvárott a húsvéti gyűlésen 40–50 főembert összeesküvés vádjával kivégeztetett – a másfél évvel későbbi ménfői csata kimenetele is tanúsítja.³¹

Az 1042. őszi események kapcsán a források hallgatnak a magyar haderő létszámáról és szervezeti felépítéséről. Bár Aba az év tavaszán sikeres betörést hajtott végre az osztrák területeken, figyelembe véve a német és cseh hadak hatékony előrenyomulását, ennek következtében az átszervezés és a mozgósítás sürgető körülményeit, úgy vélem, nem számolhatunk jelentős magyar túlerővel. A forrásokból kitűnik, hogy a magyar fél egy hátráló, a nyílt összecsapást kerülő stratégiát alkalmazott, akárcsak 1030-ban, vagy később, az 1051. évi német támadás során, ami jól mutatja, hogy a magyar haderő a 11. század első felében még létszámbeli fölény birtokában sem volt egyenrangú ellenfele a birodalmi erőknek. Mindezt az a tény is igazolja, hogy Aba csupán a német főereg és a cseh segédhadak kollektív kivonulása után indította meg hadműveletét a megszállt országrész visszafoglalására.

²⁹ A 11. századi magyar haderő létszámára lásd *Borosy* 1992. 27–30. o. és *Négyesi* 1994. 142. o.

³⁰ A Krónika elbeszélését lásd SRH Vol. I. 331. o. Értelmezésére lásd *Makk* 2000. 337–338. o. vö. *Gerics* 1982b. 300–308. o.

³¹ A csanádi húsvéti zsinatra lásd SRH Vol. I. 329–330. o. és uo. Vol. II. 500. o. A ménfői csatára uo. Vol. I. 330–333. o.; Aba uralkodására, társadalompolitikájára és a hivatkozott események megítélésére vö. *Gerics* 1982. passim. és *Kristó* 1984. passim.

A hadjárat közép-európai összefüggései

A magyar és német középkorkutatás részletesen feltárta az államalapításkori magyar–német kapcsolatok történetét, több oldalról körbejárták III. Henrik keleti irányú külpolitikai törekvéseit, s az Orseolo Péter és Aba Sámuel felé tanúsított magatartását.³² Az 1042. évi hadjárat kapcsán azonban a források jelentős szerepet tulajdonítanak I. Bretiszláv cseh hercegnek. Közismert, hogy Bretiszláv 1039-ben megtámadta Lengyelországot, jelentős területeket foglalt el, s a felprédált Gnieznóból magával vitte Prágába Szent Adalbert ereklyéit. 1040-ben még sikerrel verte vissza Henrik támadását, egy évvel később azonban maga is behódolni kényszerült, ugyanakkor a német uralkodó kegyéből megtarthatta Sziléziát.³³ A cseh kutatás felveti, hogy Bretiszláv azért működött közre Henrik magyarországi hadjárataiban, hogy expanziós törekvéseit a német uralkodó külpolitikájával összhangba hozva, megkísérelje visszazerezni a Magyar Királyság északnyugati, egykoron morva fennhatóság alatt álló Nyitra és Vág menti területeit. Mindez ugyanakkor erős túlzás, mivel a katonai segítségnyújtás kötelezettsége a vazallusi státuszból is egyenesen következik.³⁴

Az első ezredforduló idején létrejött közép-európai államok egymáshoz való viszonyát jelentősen befolyásolta a Német Birodalom keleti irányú politikája, és az egyes fejedelmek, hercegek és királyok német uralkodókkal kialakított viszonya. Bretiszláv két évtizedes (1034–1055) országlását ugyanezen tendenciák jellemezték.³⁵ Gallus Anonymus gesztájából tudjuk, hogy amikor Bretiszláv 1039-ben megtámadta Lengyelországot, arra kérte Pétert, hogy tartsa fogva a trónjáról elűzött, majd a magyar udvarban menedéket kereső I. Kázmér lengyel fejedelmet, a magyar király azonban hazazavarta a cseh követséget, és száz lovaskatona kíséretében továbbengedte Kázmért a birodalomba.³⁶ Egy évvel később azonban, amikor Henrik a lengyel fejedelmet támogatandó, hadjáratot indított Bretiszláv ellen, Péter katonai segítséget nyújtott a cseh hercegnek.³⁷ Mivel 1041-ben Henrik behódolásra kényszerítette Bretiszlávot, és

³² Minderre részletesen lásd *Varga* 2007. passim.

³³ Bretiszláv uralkodásának ezen éveire átfogóan, a hadi események részletes elemzésével lásd *Krzemieńska* 1999. 188–315. o.

³⁴ *Třeštík – Žemlička* 2018. 87. o. (a vonatkozó hely Třeštík munkája). Nem támasztja alá a korabeli cseh területi igények feltételezését a hivatkozott koncepciónak alapot adó, IV. Henrik nevében 1086-ra datált, bizonyítottan hamis oklevél sem, melyet Kozma krónikája tartott fenn. A szöveg szerint az egyesített prágai–morva püspökség úgynevezett Vág-provinciája a Tátrától és a folyó vonalától nyugatra húzódó területeket foglalta magába egészen a bajor határvidékig. CPcB 250–254. o. Kritikáját lásd DHA Vol. I. 243–246. o. Koszta László szerint maga az a tény, hogy a hitelében kétes oklevelet egykorú krónika tartotta fenn, azt bizonyítja, hogy a cseh területi befolyás igénye legalább egyházkormányzati szinten napirenden volt, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy mindennek eredője a morva püspökség 1063. évi Olmütz központtal történt felélesztéséhez köthető. Minderre bővebben lásd *Koszta* 2009. 294–297. o.

³⁵ Bretiszláv uralkodására átfogóan lásd *Krzemieńska* 1999. passim.

³⁶ GPP 75. o.

³⁷ AA 25. o.

védelmébe fogadta a trónjáról elűzött Pétert, mindketten a német uralkodó kíséretében találták magukat, s ez a helyzet felülírta kettejük viszonyát, amely az 1039 és 1041 közötti események tükrében meglehetősen bizonytalan és nehezen értelmezhető.

Makk Ferenc álláspontja szerint Péter első országlása során folytatott külpolitikáját az a vezérelv határozta meg, hogy a száműzött Vazul-fiakat távol tartsa a Magyar Királyságtól. Elmélete szerint, amikor a magyar hercegek lengyel földön tartózkodtak, Péter a lengyel fejedelemmel működött együtt, majd miután azok cseh földre távoztak, a cseh herceggel lépett szövetségre, és azért törekedett jó viszonyra a szomszédos uralkodókkal, hogy azok ne nyújtsanak támogatást az Árpádoknak.³⁸ Makk koncepciója azonban ellentmond a források által kirajzolt időrendnek, mivel a magyar krónikák szerint a megnyomorított Vazul fiai Csehországba menekültek, s később onnan távoztak lengyel földre.³⁹ A kronológia tükrében sokkal valószínűbb, hogy Péter éppenséggel azért nyújtott segítséget Kázmérnak, mert a magyar hercegek ekkor még Bretiszláv udvarában tartózkodtak, amit bizonyítanak az 1042. évi hadjáratra vonatkozó források is, amikor a cseh herceg kíséretében szolgáló Árpád-sarjról szólnak. Mindennek ellenére Péter 1040-ben mégis támogatta a cseh herceg védekező háborúját, véleményem szerint azért, mert a magyar uralkodó felismerte, hogy egy német befolyás alatt álló Közép-Európában semmilyen külpolitikai mozgástere nem maradna. Továbbá, mivel Péter jelentősen megromlott német kapcsolatokat örökölt a szent királytól, reális félelemnek mutatkozott, hogy amennyiben Csehországban német befolyás érvényesül, úgy a száműzött hercegek birodalmi támogatást kaphatnak esetleges hatalmi ambícióikhoz.⁴⁰ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az *Altaichi Évkönyvek* szerint István a Péternél „uralomra méltóbb” (*digniozem in regno*) unokafivérért vakítottatta meg, ami egyértelművé teszi, hogy a korabeli közvélemény – de legalább annak egy része – elismerte az Árpádok Vazul-ágának fiági vérrokon-ságon alapuló hatalmi igényeit.⁴¹ Bretiszláv és Péter viszonyát tehát – noha az 1040-es évek elejére politikai kényszerből egy táborba sodródtak – jelentősen beárnyékolta az a tény, hogy a magyar trónra a dinasztikus vérségi elv alapján jogosult, és ezért Péter hatalmára veszélyes Vazul-fiak a cseh udvarban, Bretiszláv kíséretében tartózkodtak.

³⁸ Makk 1996. 70–71. o.

³⁹ „Interea Endre, Bela et Leuente, qui fugerant in Bohemiam, inde propter paupertatis inopiam transierunt in Poloniam.” SRH Vol. I. 334. o. Bővebben lásd még Font 2015. 608–614. o. Steinhübel álláspontja szerint a Csehországba menekült Árpád-házi hercegek, miután nem számíthattak Bretiszláv támogatására, először Németországba álltak tovább. Steinhübel 2020. 421–424. o.

⁴⁰ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Deér József. Deér 2015. 61–63. o. A szlovák kutatásban felmerült, hogy Bretiszláv talán Magyarországon tölthette rövid száműzetését, még azt megelőzően, hogy elfoglalta a cseh trónt, és a magyar udvarban megismerkedhetett a később trónra lépő Péterrel, minek nyomán Magyar- és Csehország 1039 és 1041 között szilárd németellenes szövetséget alkotott. Minderre lásd Lysý 2004. 458–462. o. Az elmélet gyenge pontja, hogy nem veszi figyelembe a trónjáról elűzött lengyel király megsegítése miatt Bretiszláv és Péter között keletkezett feszültséget.

⁴¹ AA 24. o.

Ez az alaphelyzet minden bizonnyal az 1042. évi eseményekre is rányomta a bélyegét. Noha a hadjárat politikai céljait egyértelműen Henrik diktálta a birodalmi törekvések szellemében, s a német források éppen ezért az ő vezető szerepét hangoztatják, az elbeszélések mégis abba az irányba mutatnak, hogy a hadmozdulatok tényleges irányítója Bretiszláv lehetett, mivel a seregek az ő iránymutatása szerint vonultak fel a Dunától északra, és Kozma idevonható adata szerint ő nyomult egészen Esztergom falai alá. Stratégiai tanácsai mellett Henrik politikai döntéseire is hatással volt, mivel ő ajánlotta a német uralkodó figyelmébe a kíséretében tartózkodó Árpád-házi herceget. Véleményem szerint mindemögött az a szándék húzódott meg, hogy Bretiszláv az országával határos északnyugat-magyarországi részeken sokkal szívesebben látott volna egy olyan helytartót, akivel több éve szoros személyes kapcsolatban állt, semmint Pétert, akivel azt megelőzőleg csupán akkor tudott együttműködni, ha külső politikai nyomás arra mindkettőjüket rákényszerítette.⁴² Mindez azért is lehetett indokolt a cseh herceg számára, mert Kázmér lengyel fejedelem ugyancsak Henrik szövetségese lett, és noha Bretiszláv 1041-ben egyéb hódításai feladásával még megtarthatta Sziléziát, számíttania kellett arra, hogy a lengyel fél törekedni fog annak visszaszerzésére, és a cseh–lengyel ellentétek a német szövetség berkein belül kiújulhatnak. E jogos félelmek az 1050-es évekre realizálódtak, Kázmér ugyanis előbb fegyverrel foglalta vissza Sziléziát, majd Henrik 1054 húsvétján Quedlinburgban oly módon békítette ki a cseh és lengyel uralkodókat, hogy elismerte a lengyel fennhatóságot a terület felett, amiért cserébe Kázmér vállalta évi 500 márka ezüst és 30 márka arany megfizetését Bretiszlávnak és utódainak.⁴³

Történetírás és történeti emlékezet a korai Árpád-korban

Mindezek után lássuk, mit tartott emlékezetre méltónak az 1042. évi hadjáratból a magyar krónikás hagyomány! A 14. századi krónikakompozíció szerint Henrik király „hatalmas hadjáratot indított és a csehek hercegének, Bretiszlávnak tanácsára a Duna északi részén vonult Magyarország határvidékére. A magyarok követei azonban megígérték a császárnak, hogy a magyarok mindenben rendelkezésére állnak, kivéve abban, hogy Pétert királyukká visszafogadják, mit azonban a császár minden erejével véghez vinni törekedett. Lekötelezte ugyanis Péternek tett ígérete, miszerint visszaadja neki az országot. A magyarok azonban semmiképp sem egyeztek ebbe bele, és miután ajándékokat küldtek, továbbá szavukat adták, hogy a német foglyokat

⁴² Kristó Gyula eltérő véleménye szerint Henrik célja egyfajta dinasztikus országmegosztás kikényszerítése volt, mely révén a dinasztia egy, az ő személyéhez hű tagja legitím politikai hatalom birtokában a német birodalmi érdekeket képviselte volna Magyarországon. Bővebben lásd *Kristó* 1974a. 55–56. o. Az Árpád-házi herceg 1042. évi helytartóságára a dinasztikus országmegosztások tükrében lásd *Bagi* 2017. 64–66. o.

⁴³ AA 50. o. és CPcB 190. o. Sziléziára lásd *LexMa* Bd. VII. 1481–1484. o. A terület jelentőségére a cseh és lengyel államok korai fejlődésének tükrében lásd *Rosik* 2013. 53–55. o.

szabadon engedik, a császár sietve hazatért, hogy szembeszálljon Gozelon herceg fiának, Gottfriednak, a lotaringiaiak hercegének lázadásával.”⁴⁴

Feltűnő, hogy a magyar krónika elhallgatja az Árpád-házi herceg jelenlétét. A hazai írott hagyomány szerint ugyanis az 1040-es évek első felében elhúzódó válságnak az volt az eredője, hogy a politikai véleményformálásra jogosult egyházi és világi vezetők senkit nem találtak Szent István nemzetségéből, aki elfoglalhatta volna a trónt. A kortárs közgondolkodás sem Orseolo Pétert, sem Aba Sámuel nem tekintette az Árpád-ház tagjának, amit a 14. századi krónikakompozíció túl az archaikus hagyományokat fenntartó *Zágrábi Krónika* és a szintén korai, a 12. század elejéről származó esztergomi királylajstrom is bizonyít.⁴⁵ 1042 őszén a nyugati Felvidék lakosságának lehetősége volt arra – és a kortárs források szerint élt is vele –, hogy még ha a német uralkodó kegyéből is, de elfogadjon urául egy Árpád-házi herceget. A magyar írott hagyomány ugyanakkor ezt a jelenetet szelektálja, és miután gazdagon megajándékoztatja a német uralkodót, úgy kívánja láttatni az eseményeket, mintha Henriket az időközben kitörő lázadás hívta volna vissza a birodalomba. Tudjuk azonban, hogy Gottfried lotaringiai herceg lázadására csupán évekkel később, 1047-ben került sor.⁴⁶

Mivel a kortárs német forrásokat, köztük az *Altaichi Évkönyveket* már az első magyar gesztairók is kimutathatóan ismerték, így egyértelmű, hogy a Henrik szolgálatában katonáskodó Árpád-házi herceg szerepét szándékosan mellőzték az elbeszélésből, és hogy a hadjáratról írt szűkszavú megemlékezés lezárása ne tűnjön indokolatlannak, egy későbbi lázadást, melyről szintén a német kútfőkből szereztek tudomást, néhány évvel előbbre hoztak.

Sajnálatos módon a rendelkezésre álló források nem nevezik meg a Bretiszláv kíséretében tartózkodó magyar herceget. A kutatás elsősorban Vazul két fiát, régebben Andrászt, újabban Bélát szokta emlegetni, döntő bizonyíték azonban a források szűkszavúságából adódóan egyikük mellett sem hozható fel.⁴⁷ Az biztos, hogy Levente herceg nem jöhet szóba, hiszen róla tudjuk, hogy haláláig kitartott a pogány hit mellett, míg a kortárs német források Henrik hadjáratait a kereszténység érdekében vívott szent háborúként láttatják.⁴⁸ Aventinus elbeszélése, noha név nélkül, de konkrétan

⁴⁴ „Movit itaque expeditionem ingentem et consilio Baratazlai ducis Bohemorum ex aquilonari parte Danubii venit ad confinium Hungarie. Legati vero Hungarorum promiserunt cesari, quod Hungari in omnibus starent ad mandatum eius, nisi quia Petrum in regem non susciperent, quod tamen cesar summo opere perficere affectabat. Obligatus enim erat Petro promissione, quod ei regnum restitueret. Hungari vero nullatenus consenserunt et missis muneribus, data quoque fide, quod captivos Teutonicorum abire permitterent, cesar rediit festinanter contra insultus Gothfridi ducis Lotoringorum filii ducis Gozzilonis.” SRH Vol. I. 328. o.

⁴⁵ SRH Vol. I. 207–208., 351–352. o. és *Knauz* 1875. 624. o.

⁴⁶ Mivel Gottfried lázadását az *Altaichi Évkönyvek* is említik, a magyar krónikások bizonyára innen szereztek róla tudomást. AA 44. o.; Gottfried személyére lásd *LexMA* Bd. IV. 1601. o.

⁴⁷ Andrásra: *Marczali* 1896. 17. o. és *Pauler* 1899. I. k. 82–83. o.; Bélára: *Györffy* 1984. 839–840. o.; *Makk* 1996. 74. o.; *Varga* 2003. 106. o. További álláspontok ismertetésére lásd *Kristó* 1974a. 55. o. 73. jegyz.

⁴⁸ Leventére lásd SRH Vol. I. 344. o.; a német források szemléletére *Varga* 2003. 122–123. o.

Vazulra utal. A bajor humanista szerint Szent István Pétert, mint „leányági unokaöcsét” (*nepotem ex sorore*) jelölte utódaul, „fiági unokaöccse” (*nepos ex fratre*) viszont ellentmondott, akit ezért a király megvakíttatott. Aventinus minden bizonnyal az *Altaichi Évkönyvek* fogalmazását vette alapul, melyek ugyancsak azt írják, hogy István „fivérének fiát” (*filium fratris sui*) vakíttatta meg, amiért az nem adta konszenzusát Péter örökléséhez.⁴⁹ A humanista történetíró ez utóbbi szavakat visszahozza az 1042. évi hadjárat leírásánál, mivel azonban forrásai nyomán tisztában volt azzal, hogy Vazulnak csupán fiai kényszerültek száműzetésbe, hogy előadása ne tűnjék ellentmondásosnak, fantáziáját használva beszúrta a szövegbe a herceg szökését. Tekintve azonban, hogy Vazul testi fogyatékosága miatt alkalmatlan lett volna egy hódoltatott terület katonai irányítására, ezt a lehetőséget el kell vetnünk. A szlovák kutatásban napjainkban is népszerű az a meghaladott nézet, amely szerint Henrik helytartója Domoszló herceg – Szent István másik unokatestvére, Szár László fia – lett volna, feltételezve, hogy Vazul fiai 1042-ben már Lengyelországban tartózkodtak. Mindezt azonban a források ugyancsak nem támasztják alá.⁵⁰

A források hallgatása miatt csupán azon körülmények meghatározására van lehetőség, amelyek az azonosítást valamennyire valószínűsíthetik. Hogy a magyar krónikák tudatosan elhallgatják egy Árpád-sarj helytartóságát, magától értetődően következik a magyar írott hagyomány németellenes felfogásából. Azokon a pontokon ugyanis, ahol a magyar hagyomány eltorzítja az alapul vett kortárs német kútfők előadását, rendre a német befolyás és a birodalmi hatalmi igények érvényesülésének mértékét kívánja csökkenteni. A döntő kimenetelű ménfői csatavesztést a magyar hagyomány például azzal próbálja kompenzálni, hogy az elesett német katonák tömegei után fiktív helynevet (*Ferlorum Payer*) eredeztet.⁵¹ Amikor a győzelem után Henrik és kísérete Fehérvárra vonult, s trónra ültette Pétert, a magyar krónikák szerint a német uralkodó megerősítette a magyarok törvényeit, holott az egykorú forrásokból tudjuk, hogy a német – a közvetlen kortárs Hermann szerint konkrétan a bajor – törvényeket vezették be.⁵² E példák tükrében egyértelműen kijelenthető, hogy a magyar hagyomány azért

⁴⁹ AA 24. o.; AdB Bd. II. 41. o.

⁵⁰ A magyar szakirodalomban Wertner Mór vetette fel Domoszló nevét, de a vele való azonosítás nem vált elfogadottá a kutatásban. Az álláspont utolsó jelentős képviselője Vajay Szabolcs volt. Lásd Wertner 1892. 591–592. és Vajay 1962. 67. o. A szlovák kutatásra legújabbán lásd Steinhübel 2020. 429. o. Szár László fia, Domoszló nevét a korai hagyományokat is megőrző *Zágrábi Krónika* tartotta fenn (SRH Vol. I. 206. o.), az Árpád-kori geszták ugyanakkor nem tesznek róla említést, mert a dinasztikus hagyomány tudatos módosításával unokatestvéreit, Andrást, Bélát és Leventét tették meg Szár László fiainak. Minderre bővebben lásd Váczy 1942. passim. Azt viszont tudjuk, hogy Szár László felesége Ruténiából származott, ami az Árpádok ezen ágának keleti szláv kapcsolataira utal. Míg Vazul fiáról tudható, hogy cseh földön töltötték száműzetésük első szakaszát, s így okkal hozhatók kapcsolatba az 1042. év eseményeivel, addig Domoszló herceg sorsáról hallgatnak a források.

⁵¹ SRH Vol. I. 332–333. o. vö. Györffy 1998. II. k. 609. o.

⁵² SRH Vol. I. 333. o.; HAc 125. o. Magyarázataira lásd Györffy 1984. 842. o.

taszította feledésbe az Árpád-házi herceg 1042. évi nyugat-felvidéki helytartóságát, mert azt túlságosan jelentős német hatalmi befolyásként értékelte.

A kortárs vagy közel egykorú források közül egyedül az *Altaichi Évkönyvek* mondják ki, hogy az illető Szent István rokona, Hermann csupán azt jegyzi meg, hogy a magyarok közül való volt. A magyar középkor-kutatásban régóta egyetértés van azt illetően, hogy az évkönyvek magyar vonatkozású információi magyar forrásból származnak. Mivel ezen adatok zöme András és fia, Salamon pártján állva láttatja az eseményeket, magától értetődő, hogy a közvetítők Salamon édesanyja és felesége kíséretének azon tagjai voltak, akik követték úrnőiket német földre, amikor az 1070-es évek közepén a Béla-ág szerezte meg a hatalmat, és Salamon családja elmenekült az országból.⁵³ E gondolatmenetet követve felmerül a kérdés, hogy amennyiben III. Henrik 1042-ben Andrást állította volna a megszállt országrész élére, akkor saját köreinek miért állt volna érdekében elhallgatni a nevét? Az évkönyvek ezzel együtt határozott ellenszenvvel írnak Béláról, ami az események tükrében teljesen érthető. Ebből a szempontból nézve indokoltabbnak tűnik az a lehetőség, hogy Béla működött közre a német uralkodó 1042. évi hadjáratában, ám a két évtizeddel később történtek fényében akár az évkönyveket vezető niederaltaichi szerzetes, akár magyar informátorai jobbnak látták elhallgatni nevét, és csupán István király férfitirokonaként említeni.

Ugyancsak Béla irányába mutat a középkori magyar krónikákban tükröződő dinasztikus emlékezetpolitika. Annak ellenére, hogy a legrégebb magyar geszták által alapul vett kortárs német források hallgatnak a helytartó kilétéről, és így a magyar írott hagyomány a konkrét személyazonosítást onnan nem is vehette volna át, bizonyos, hogy legalább a korai Árpád-korban még tisztában voltak a meg nem nevezett herceg kilétével. Györffy György memóriahatár-elmélete szerint a történeti emlékezet nagyjából hetvenéves időintervallumra képes visszatekinteni, ami azt jelenti, hogy a magyar gesztairódalom kezdetekor, függetlenül attól, hogy az a 11. század középső harmadában vagy a 12. század elején indult be, még bőven élhettek olyanok, akik emlékeztek a cseh herceg kíséretében hazatérő Árpád-házi hercegre.⁵⁴

Tekintettel a fentebb említettekre, András ellen szól, hogy az ő esetében nem volt feltétlenül indokolt a német befolyás erőltetett kompenzálása. András és Béla 1060-ban kitört belháborújának elbeszélésekor ugyanis a magyar hagyomány részletezi, hogy András segítségére német és cseh zsoldosok érkeztek, magyar vitéze azonban alig akadt, mivel a magyarok túlnyomó többsége Bélához csatlakozott. A Béla-ági történetírás eleve erősen támadja Andrást, amikor érzékletesen hangsúlyozza a gyermek Salamon megkoronázásának igazságtalanságát, az pedig, hogy felelőssé teszi a királyt a pogánylázadás pusztításaiért és Szent Gellért meggyilkolásáért, fiai nemzőképte-

⁵³ Minderre bővebben lásd *Hóman* 1925b. 81–85. o.

⁵⁴ *Györffy* 1993. 392–395. o. A történeti irodalom magyarországi kezdeteire vonatkozó vitás kérdések áttekintésére bővebben lásd *Veszprémy* 2004. passim. és *Thoroczkay* 2018. passim.

lenségét pedig a bűnökért kirótt isteni büntetésként értékeli, nem kevesebb, mint az András-ág ideológiai trónfosztása.⁵⁵ Mindezek mellett nem hatna kompromittálóan András emlékezetére, ha a Béla-ági történetírók Henrik helytartójaként jellemeznék. Nem úgy Béláéra, akinek utódai még két és fél évszázadig uralták az országot. Noha a historiográfiai kutatásban felmerült, hogy a krónikák pozitív Béla-képét csupán László király szentté avatása után formálták meg, hangsúlyozandó, hogy a 12. század első feléből, II. (Vak) Béla korából származó esztergomi királylajstrom a Szekszárdon nyugvó uralkodót is felsorolja a kegyes emlékezetű királyok között.⁵⁶ Mindez arra utal, hogy Béla emlékét már közvetlen leszármazottai is ápolták, ezért bizonyos, hogy a német király 1042. évi hadjáratában játszott szerepét már a magyar gesztairódalom kezdetén igyekeztek a felejtés homályába taszítani.

Összegzés

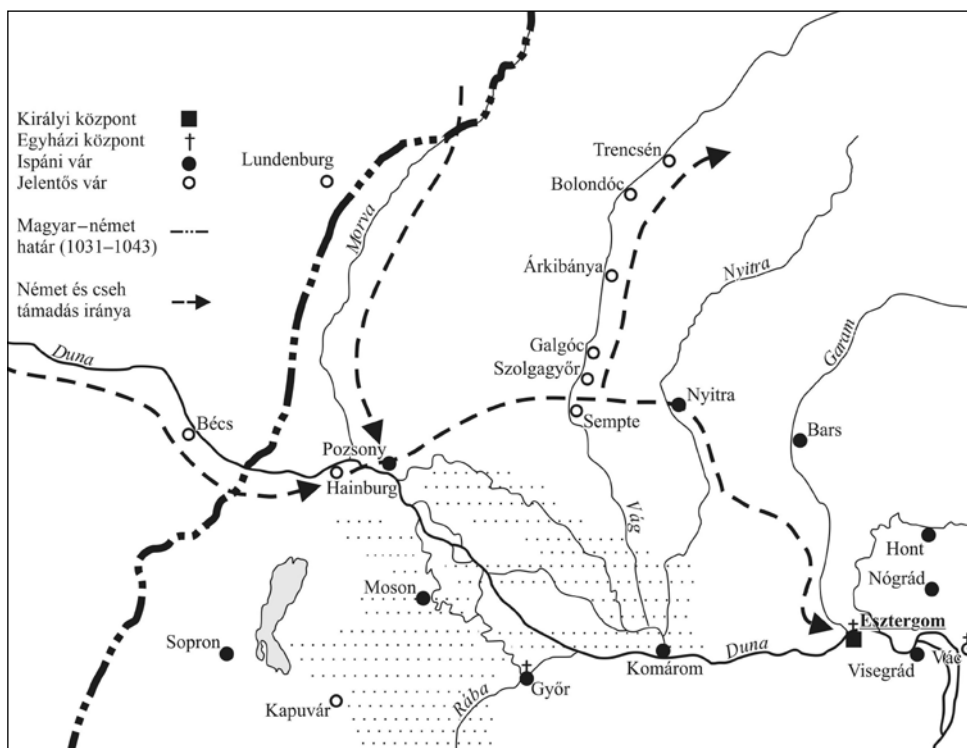
A források újbóli áttekintését követően III. Henrik 1042. évi őszi hadjáratát a következőképp tartom rekonstruálhatónak: A magyarok tavaszi prédálását megboszszuló hadjárat az előkészületeket követően szeptember első napjaiban indulhatott meg. A német sereg a Duna jobb partján haladt egészen Hainburgig, míg a cseh segédhadak északról közelíthették meg a folyót Pozsony irányában. A határt vigyázó két erőd egyidejű megszállásával biztosították a főszereg átkelését a folyamon, hogy a felvonulás a bal parton folytatódjék, északról megkerülve a Rába-vidék mocsarait. A Felvidék északnyugati várainak megszállása a források szerint akadálymentesen zajlott le, vélhetően azért, mert a magyar fél a várak feladásával minden erejét a Vág és a Garam torkolatvidékének védelmére kívánta fordítani. Noha a források alapján feltételezhető, hogy a támadók megkísérelték ostrom alá venni Esztergomot, a német és cseh hadak a magyar védelmi intézkedéseknek köszönhetően nem tudtak ismét átkelni a Dunán, s így nem tudták megközelíteni az ország központi területeit. Mindez az előrenyomulás lendületének megtörését, a hadjárat végét eredményezte.

Henrik részleges sikert ért el azzal, hogy az ország északnyugati részének jelentős hányadát megszállta. A hódoltatott terület Bretiszláv cseh herceg közbenjárására egy Árpád-házi magyar herceg felügyelete alá került. A cseh herceg magatartását elsősorban saját politikai céljai motiválták, mivel figyelmét a tartósan elhúzódó, elsősorban gazdaságilag jelentősebb területek birtoklása körül kialakult lengyel konfliktusra kívánta fordítani. Mindennek érdekében a Csehországgal határos északnyugat-magyarországi terület felügyeletére egy olyan helytartót javasolt a német uralkodónak, akihez személyes és szoros viszony fűzte, és ezért biztos lehetett volna a tartós békében.

⁵⁵ SRH Vol. I. 351–357., 364–365. o.

⁵⁶ Knauz 1875. 624. o. vö. Kristó 1974b. 606–607. o.

A források hallgatnak a helytartó kilétéről, ugyanakkor bizonyos, hogy Vazul herceg valamelyik fiáról van szó, mivel ők ekkor még a cseh udvarban tartózkodtak. A magyar írott hagyomány kínosan mellőzi e jelenetet, ami a dinasztikus emlékezetpolitika célirányosságával magyarázható. Mivel Béla esetében kompromittálóbbnak hat a német zsold ténye, a vele való azonosítást tartom valószínűnek. Mindenesetre a lakosság együttműködő magatartásának köszönhető, hogy Henrik nem érezte szükségét jelentős katonai erő helyben hagyásának, ugyanakkor ennek hiányában Ába a német főserg kivonulását követően viszonylag könnyen ki tudta űzni a helytartót, érvényesítve hatalmát a terület fölött.

III. Henrik német király hadjárata Magyarországra ellen 1042 ősztől

RÖVIDÍTÉSEK

AA

Annales Altahenses maiores. Ed. *Edmundus L. B. ab Oefele*. (Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Vol. IV.) Hannoverae 1891.

- AdB Johannes Turmair's genant Aventinus Annales ducum Boiariae Bd. I–II. Hrsg. von *Sigmund Riezler*. (Johannes Turmair's genant Aventinus Sämmtliche Werke. Bd. II–III.) München, 1881–1884.
- CDES Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Tom. I–II. Ed. *Richard Marsina*. Bratislavae, 1971–1987.
- CFH Catalogus fontium historiae Hungaricae. Tom. I–III. Collegit, revocavit, etc. *Albinus Franciscus Gombos*. Vol. IV. Index. Composuit *Csaba Csapodi*. Budapest, 2011.
- CPcB Cosmae Pragensis chronica Boemorum – Cosmas of Prague: The Chronicle of the Czechs. Edited by *János M. Bak* and *Pavčina Rychterová*. Translated by *Petra Mutlová* and *Martyn Rady* with the cooperation of *Libor Švanda*. Introduced and annotated by *Jan Hasil* with the cooperation of *Irene van Rensvoude*. (Central European Medieval Texts, X.) Budapest–New York, 2020.
- DD H III Heinrici III. Diplomata. Ed. *Heinrich Bresslau* – *Paul Kehr*. (Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, V.) Berlini, 1931.
- DHA Diplomata Hungariae antiquissima. Vol. I. (1000–1131). Ed. *Georgius Györffy*. Budapestini, 1992.
- GPP Gesta Principum Polonorum – The Deeds of the Princes of the Poles. Translated and annotated by *Paul W. Knoll* and *Frank Schaer*. With a preface by *Thomas N. Bisson*. (Central European Medieval Texts, III.) Budapest–New York, 2003.
- HAc Herimanni Augiensis chronicon. In: Monumenta Germaniae historica. Scriptorum in folio. Vol. V. Annales et chronica aevi Salici. Ed. *Georgius Heinrichus Pertz*. Hannoverae, 1844. 67–133. o.
- HO Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. k. Szerk. *Nagy Imre* et al. Győr–Budapest, 1865–1891.
- LHa Lamperti Hersfeldensis annales. In: Lamperti monachi Hersfeldensis opera. Ed. *Osvaldus Holder-Egger*. (Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Vol. XXXVIII.) Hannoverae, 1894.
- SRH Scriptorum rerum Hungaricarum. Vol. I–II. Ed. *Emericus Szentpétery*. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette *Szovák Kornél* és *Veszprémy László*. Budapest, 1999.

BIBLIOGRÁFIA

- Bagi* 2017. *Bagi Dániel*: Divisio Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században. Pécs, 2017.
- Bánlaky* 1942. *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. I–XXIV. k. Budapest, 1928–1942.
- Bóna* 1998. *Bóna István*: Az Árpádok korai várai. Debrecen, 1998.
- Borosy* 1985. *Borosy András*: Magyarország hadügye és háborúi a honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In: Magyarország hadtörténete. I–II. k. Szerk. *Liptai Ervin*. Budapest, 1985. I. k. 26–40. o.
- Borosy* 1992. *Borosy András*: Hadsereg létszámok a X–XIV. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. (1992) 4. sz. 3–32. o.
- Boshof* 1988. *Boshof, Egon*: Das Reich und Ungarn in der Zeit der Salier. In: Bayern und Ungarn. Tausend Jahre enge Beziehungen. Hrsg. von *Ekkehard Völkl*. Regensburg, 1988. 41–63. o.
- Csákó* 2021. *Csákó Judit*: Az *Altaichi Évkönyv* és a magyar krónikás hagyomány. Megjegyzések egy historiográfiai vita margójára. *Történelmi Szemle*, 63. (2021) 1. sz. 5–24. o.
- Csendes* 1969. *Csendes, Peter*: Die Straßen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter. (Dissertationen der Universität Wien, 33.) Wien, 1969.
- Deér* 2015. *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája. Máriabesnyő, 2015.
- Font* 2005. *Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Budapest, 2005.
- Font* 2015. *Font Márta*: I. András és Bölcs Jaroszláv. *Világtörténet*, 37. (2015) 4. sz. 607–624. o.
- Gerics* 1982. *Gerics József*: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. *Magyar Könyvszemle*, 98. (1982) 3 sz. 186–197. o. és 4. sz. 299–313. o.
- Gombos* 1938. *Gombos F. Albin*: Szent István háborúja II. Konrád német-római császárral 1030-ban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. *Serédi Jusztinián*. 2. k. Budapest, 1938. 107–132. o.
- Györffy* 1959. *Györffy György*: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Uő*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára) Budapest, 1959. 1–126. o.

- Györffy 1984. Györffy György: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. I. k. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Budapest, 1984. I/1. k. 835–888. o.
- Györffy 1993. Györffy György: Az Árpád-kori magyar krónikák. *Századok*, 127. (1993) 3–4 sz. 391–412. o.
- Györffy 1998. Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. k. Budapest, 1963–1998.
- Györffy 2013. Györffy György: István király és műve. Budapest, 2013.
- Hóman 1925a. Hóman Bálint: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925.
- Hóman 1925b. Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925.
- Kis 2018. Kis Iván: Johannes Aventinus magyar vonatkozású információi: A bajor humanista történetíró szavahihetőségének problémája. *Fons*, 25. (2018) 1. sz. 49–86. o.
- Kiss 1988. Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. k. Budapest, 1988.
- Knauz 1875. Knauz Nándor: Két krónika. I. közlemény. Az esztergomi rövid krónika. *Századok*, 9. (1875) 9. sz. 623–625. o.
- Kosztá 2009. Kosztá László: A nyitrai püspökség létrejötte (Nyitra egyháztörténete a 9–13. században). *Századok*, 143. (2009) 2. sz. 257–318. o.
- Kristó 1974a. Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest, 1974.
- Kristó 1974b. Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. *Századok*, 108. (1974) 3. sz. 585–621. o.
- Kristó 1984. Kristó Gyula: Források kritikája és kritikus források az 1040-es évek magyar történetére vonatkozóan. *Magyar Könyvszemle*, 100. (1984) 3 sz. 159–175. o. és 4. sz. 285–299. o.
- Kristó 1986. Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.
- Krzemieńska 1999. Krzemieńska, Barbara: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století. Praha, 1999.
- LexMa Lexikon des Mittelalters. Bd. I–IX. München–Zürich, 1977–1999.
- Lysý 2004. Lysý, Miroslav: Politika českého kniežata Břetislava I. (1035–1055) voči Uhorsku. *Historický časopis*, 52. (2004) 3. sz. 451–468. o.

- Makk* 1996. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegei Középkortörténeti Könyvtár, 2.) Szeged, 1996.
- Makk* 2000. *Makk Ferenc*: Szent István és utódai. In: Európa és Magyarország Szent István korában. Szerk. *Kristó Gyula – Makk Ferenc*. Szeged, 2000. 319–348. o.
- Marczali* 1895. *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: *Frölich Róbert – Kuzsinszky Bálint – Nagy Géza – Marczali Henrik*: Magyarország a királyság megalapításáig. (A Magyar Nemzet Története. I. k.) Budapest, 1895.
- Marczali* 1896. *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301). (A Magyar Nemzet Története. II. k.) Budapest, 1896.
- Mordovin* 2016. *Mordovin Maxim*: A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia, 5.) Budapest, 2016.
- Négyesi* 1994. *Négyesi Lajos*: A ménfői csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 3. sz. 136–146. o.
- Ortvay* 1882. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig. I–II. k. Budapest, 1882.
- Pauler* 1899. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. k. Budapest, 1899. (Reprint 1984.)
- Profous* 1957. *Profous, Antonín*: Místní jména v Čechách jejich vznik, původní význam a změny. Díl. I–IV. Praha, 1947–1957.
- Rosik* 2013. *Rosik, Stanisław*: The formation of Silesia (to 1163). Factors of regional integration. In: The Long Formation of the Region Silesia (c. 1000–1526). Ed. *Przemysław Wiszewski* (Cuius regio? Ideological and Territorial Cohesion of the Historical Region of Silesia [c. 1000–2000] vol. 1.) Wrocław, 2013. 41–64. o.
- Steinhübel* 2020. *Steinhübel, Ján*: The Nitrian Principality. The Beginnings of Medieval Slovakia. (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450. Vol. 68.) Leiden–Boston, 2020.
- Szabó* 1994. *Szabó, Csaba*: Die militärischen Aspekte der deutsch-ungarischen Beziehungen während der Salierzeit. *Ungarn Jahrbuch*, 21. (1993/1994) 1–18. o.
- Thoroczkay* 2018. *Thoroczkay Gábor*: A magyar krónikairódalom kezdeteiről. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Budapest, 2018. 103–114. o.
- Thoroczkay* 2020. *Thoroczkay Gábor*: A középkori Magyarország. Állam és ideológiák. Budapest, 2020.

- Třeštík – Žemlička* 2018. *Třeštík, Dušan – Žemlička, Josef*: The Czech State in the Era of Přemyslid Princes and Kings (from the Beginning of the 11th Century to 1306). In: *Jaroslav Pánek – Oldřich Tůma et alii*: A History of the Czech Lands. Prague, 2018. 87–122. o.
- Váczy* 1941. *Váczy Péter*: A Vazul-hagyomány történeti kútforrásainkban. *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940/1941) 304–338. o.
- Vajay* 1962. *Vajay, Szabocs*: Großfürst Geysa von Ungarn. Familie und Verwandtschaft. *Südostforschungen*, 21. (1962) 45–101. o.
- Varga* 2003. *Varga, Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München, 2003.
- Varga* 2007. *Varga Gábor*: Heinricus III. Rex pacificus. *Aetas*, 22. (2007) 3. sz. 35–58. o.
- Veszprémy* 2004. *Veszprémy László*: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. *Századok*, 138. (2004) 2. sz. 325–347. o.
- Veszprémy* 2017. *B. Szabó János – Veszprémy László*: Az Árpád-kor hadtörténete (1000–1301). In: Magyarország hadtörténete. I. k. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2017. 87–174. o. (Veszprémy L. szerzői része).
- Wertner* 1892. *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892.

Péter Galambosi

THE CAMPAIGN OF HENRY III, KING OF GERMANY AGAINST HUNGARY IN 1402

(Summary)

The Hungarian-German wars that took place intermittently between 1030 and 1063 represent a defining sequence of events of the early Árpád period. Military history research has always paid special attention to them, although due to the sourcing conditions, it is only possible to reconstruct the events in a broad way at most. The present study seeks to clarify the circumstances of the German attack on the Kingdom of Hungary in the autumn of 1042. After taking stock of the relevant sources, I will explore three issues in the analysis. First, I will attempt to reconstruct the possible course and development of the campaign, then I will try to place the sequence of events in the context of regional international processes, and finally, I will outline the form in which the events were incorporated into the historical memory of the Árpád period.

The time frame of the campaign was designated between the very end of August and mid-October, based on Henry III's itinerary, and I tried to reconstruct the course of events based primarily on German narrative sources. According to my concept, the German and Czech armies launched a coordinated attack in the area of Bratislava and Hainburg to ensure the march on the left bank of the Danube, upon which the Hungarian side gave up the north-western part of the country, and withdrawing its forces, organized the defence of the inner territories. Although the German

and Czech armies successfully bypassed the marshes of the Raba region from the north in this way, later the momentum of the advance was broken, because they could not return to the right bank of the Danube. This is because the Hungarian side regrouped its forces in time and organized the defence of the Komárom and Esztergom sections of the river, so the attackers could not approach Transdanubia and the main ruling centres.

Finally, through the intercession of the Bohemian ruler Bretislav, Henry appointed a prince of the House of Árpád to head the occupied territory. The relationship between the opposing parties and the persons mentioned in the sources highlights the central European context of events, going far beyond Hungarian-German relations. The attitude of the Bohemian prince, who played an important role in the campaign, was primarily determined by his own political goals, especially the development of the Czech-Polish conflict for the possession of Silesia. Hungarian chronicles of the Árpád period are deliberately silent about the Hungarian prince in the service of Henry because they consider his person an overabundance of German influence. Due to that the identity of the governor cannot be determined with certainty though the memory policies palpable in German sources and in Hungarian chronicles of the Árpád period cast suspicion on Prince Béla.

Péter Galambosi

DER FELDZUG DES DEUTSCHEN KÖNIGS HEINRICH III. GEGEN
UNGARN IM JAHR 1042

(Resümee)

Die ungarisch-deutschen Kriege, die sich zwischen 1030 und 1063 in mehreren Etappen abspielten, sind eine entscheidende Ereignisreihe der frühen Arpadenzeit, der die militärgeschichtliche Forschung seit jeher besondere Aufmerksamkeit schenkt, obwohl eine Rekonstruktion der Ereignisse aufgrund der Quellenlage allenfalls in groben Zügen möglich ist. Die vorliegende Studie versucht, die Umstände des deutschen Angriffs auf das Königreich Ungarn im Herbst 1042 zu klären. Nach einem Überblick über die einschlägigen Quellen konzentriert sich die Analyse auf drei Bereiche. Zunächst versuche ich, den möglichen Verlauf und die Entwicklung des Feldzuges zu rekonstruieren, dann versuche ich, die Ereignisreihe in den Kontext regionaler internationaler Prozesse zu stellen, und schließlich skizziere ich, wie sich die Ereignisse in das historische Gedächtnis der Arpadenzeit einfügten.

Der chronologische Rahmen des Feldzuges basiert auf dem Reisetagebuch Heinrichs III., den ich zwischen Ende August und Mitte Oktober festgelegt habe, und ich habe versucht, den Ablauf der Ereignisse hauptsächlich auf der Grundlage deutscher Erzählungen zu rekonstruieren. Nach meinem Konzept starteten die deutsche und die böhmische Armee einen koordinierten Angriff in der Gegend von Bratislava (Pressburg) und Hainburg, um den Aufmarsch am linken Donauufer zu sichern, während die ungarische Seite ihre Kräfte zurückzog, die Verteidigung des Landesinneren organisierte und den nordwestlichen Teil des Landes aufgab. Obwohl die deutsche und böhmische Armee auf diese Weise die Sümpfe der Raab-Gegend von Norden her erfolgreich umgangen hatten, wurde der Schwung des Vormarsches später gebrochen, weil sie nicht auf das rechte Donauufer zurückkehren konnten. Die Ungarn hatten sich neu formiert und die Verteidigung der Flussabschnitte von Komárom (Komorn) und Esztergom (Gran) rechtzeitig organisiert, um die Angreifer daran zu hindern, Transdanubien und die wichtigsten Herrscherzentren zu erreichen.

Mit der Vermittlung des böhmischen Monarchen Bretislav ernannte Heinrich schließlich einen Prinzen aus dem Arpadenhaus zum Oberhaupt des besetzten Gebiets. Das Muster der

Beziehungen zwischen den gegnerischen Parteien und den in den Quellen erwähnten Personen zeigt den mitteleuropäischen Kontext der Ereignisse, der weit über die ungarisch-deutschen Beziehungen hinausgeht. Die Haltung des böhmischen Fürsten, der im Feldzug eine wichtige Rolle spielte, wurde in erster Linie durch seine eigenen politischen Ziele bestimmt, insbesondere durch die Entwicklung des böhmisch-polnischen Konflikts um den Besitz Schlesiens. Die ungarischen Chroniken der Arpadenzeit schweigen bewusst über den ungarischen Fürsten in Heinrichs Diensten, weil sie in ihm eine übermäßige Behauptung des deutschen Einflusses sehen. Da die Quellen über die Identität des Statthalters schweigen, kann die Identität des Fürsten aus dem Arpadenhaus nicht mit vollkommener Sicherheit festgestellt werden, aber die Erinnerungspolitik, die sich in den deutschen Quellen und in den ungarischen Chroniken der Arpadenzeit nachweisen lässt, lässt den Verdacht auf Fürst Béla fallen.

Péter Galambosi

LA CAMPAGNE DE L'EMPEREUR GERMANIQUE HENRI
III CONTRE LA HONGRIE EN 1042

(Résumé)

Les guerres successives entre les Hongrois et les Germains entre 1030 et 1063 constituent une série d'événements décisifs du début de l'époque d'Árpád auxquels la recherche en histoire militaire a toujours accordé une attention particulière, même si le manque de sources ne permet qu'une reconstitution approximative. La présente étude vise à clarifier les circonstances de l'offensive germanique contre le royaume de Hongrie à l'automne 1042. Après énumération des sources pertinentes, l'analyse se concentrera sur trois domaines. Tout d'abord, je tenterai de reconstituer le déroulement et le développement possibles de la campagne, puis j'essaierai de placer la série d'événements dans le contexte des processus internationaux régionaux, et enfin je décrirai comment les événements ont été intégrés dans la mémoire historique de l'époque d'Árpád.

Le cadre chronologique de la campagne est basé sur l'itinéraire d'Henri III que j'ai établi entre la fin du mois d'août et la mi-octobre. C'est essentiellement sur la base de sources narratives germaniques que j'ai tenté de reconstituer le cours des événements. Selon mon concept, les armées germaniques et bohémiennes ont lancé une offensive coordonnée dans la région de Presbourg et de Hainbourg pour sécuriser la mise en place sur la rive gauche du Danube, ce qui a contraint les Hongrois de retirer leurs forces de la partie nord-ouest du pays avant d'organiser la défense des régions intérieures. Certes, les armées germaniques et bohémiennes ont ainsi réussi à contourner les marais de la zone de la Rába par le Nord, mais l'élan de leur avancée s'est ensuite brisé, car elles n'ont pas pu revenir sur la rive droite du Danube. En effet, les Hongrois se sont regroupés et ont organisé à temps la défense des sections fluviales à Komárom et à Esztergom, ce qui a empêché les envahisseurs de s'approcher de la Transdanubie et des principaux centres de pouvoir.

Henri a finalement nommé un prince de la dynastie d'Árpád à la tête du territoire occupé sur l'intervention du duc de Bohême Bretislav. Les relations entre les forces adverses et les personnes mentionnées dans les sources révèlent le contexte d'Europe centrale des événements, bien au-delà des relations hungaro-germaniques. L'attitude du duc bohémien, qui a joué un rôle important dans la campagne, fut principalement déterminée par ses propres objectifs politiques, notamment l'évolution du conflit polono-bohémienne pour la possession de la Silésie. Les chroniques hongroises de l'époque d'Árpád gardent délibérément le silence sur le prince hongrois au

service d'Henri, car il représentait l'influence germanique excessive. Les sources étant muettes sur l'identité du gouverneur, l'identité du prince de la dynastie d'Árpád ne peut être établie avec une certitude absolue, mais la politique de la mémoire que l'on retrouve dans les sources germaniques et les chroniques hongroises de l'époque d'Árpád suggèrent qu'il s'agit du prince Béla.

Петер Галамбоши

ВОЕННЫЙ ПОХОД НЕМЕЦКОГО КОРОЛЯ ГЕНРИХА III. ПРОТИВ ВЕНГРИИ В 1042-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Решающим рядом событий ранней эпохи Арпада являются венгерско-немецкие войны, происходившие с перерывами между 1030 и 1063 годами, которым военно-исторические исследования всегда уделяли особое внимание, хотя из-за данных источников реконструкция событий возможно лишь в общих чертах. В данном исследовании делается попытка прояснить обстоятельства нападения Германии на Венгерское королевство осенью 1042-ого года. После учета соответствующих источников в ходе анализа я сосредоточусь на трех кругах вопросов. Сначала я попытаюсь реконструировать возможный ход и формирование военного похода, затем я попытаюсь поместить ряд событий в контекст региональных международных процессов и, наконец, я излагаю как эти события были включены в историческую память эпохи Арпада.

Временные рамки военного похода основываясь на итинаре маршрута Генриха III., я обозначил между самым концом августа и серединой октября и попытался реконструировать ход событий, опираясь в первую очередь на немецкие нарративные источники. Согласно моей концепции, немецкая и чешская армии предприняли скоординированное наступление в районе Братиславы и Хайнбурга для обеспечения марша похода по левому берегу Дуная, в ответ на это венгерская сторона отвела свои силы, сдав северо-западную часть страны и организовала оборону внутренних районов. Хотя немецкая и чешская армии таким образом успешно обошли болота района Раба с севера, позже темп наступления был сломлен, поскольку они не могли вернуться на правый берег Дуная. Венгерская сторона вовремя перегруппировала свои силы и организовала оборону Комаромского и Эстергомского участков реки, поэтому наступающие не могли подойти к Задунайскому региону и к основным господствующим центрам.

Наконец, с вмешательством чешского правителя Бретислава Генрих назначил принца из Дома Арпадов главой оккупированной территории. Отношения между противоборствующими сторонами и лицами, упомянутыми в источниках, проливают свет на связи событий в центральноевропейском масштабе, далеко выходящие за рамки венгерско-германских отношений. Поведение чешского князя, взявшего на себя важную роль во время похода, возможно, определялось прежде всего его собственными политическими целями, главным образом развитием чешско-польского конфликта из-за обладания Силезией. Венгерские хроники эпохи Арпада намеренно умалчивают о венгерском принце на службе у Генриха, потому что видят в нем чрезмерное влияние немецкого торжества. Поскольку источники молчат о личности наместника, личность принца Арпада не может быть определена с абсолютной уверенностью, но в то же время политика памяти, очевидная в немецких источниках и в венгерских хрониках эпохи Арпада, указывает на подозрения князя Бела.